

УДК 341.7:341.3

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.10>

ДИПЛОМАТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ НА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Бехруз Х.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-4786-7341*

Бехруз Х. Дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти в міжнародному праві.

У статті досліджуються дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти в міжнародному праві як складова механізму підтримання міжнародного миру і безпеки. Увага до дипломатичних засобів реагування на збройні конфлікти посилюється в умовах зростання кількості та складності сучасних конфліктів, трансформації безпекового середовища і розширення функціонального значення дипломатії у стримуванні ескалації, локалізації конфлікту та формуванні передумов для подальшого врегулювання. У статті визначено місце таких засобів у системі міжнародно-правових механізмів реагування, а також з'ясовано їх основні форми, функції та правові межі застосування.

Проаналізовано співвідношення дипломатичних засобів із мирними засобами вирішення міжнародних спорів, розкрито їх нормативну основу та охарактеризовано роль переговорів, добрих послуг, посередництва, консультацій, слідчих і погоджувальних процедур, а також діяльності міжнародних організацій у реагуванні на збройні конфлікти. Особливу увагу приділено тому, що дипломатичне реагування може здійснюватися як до початку активної фази конфлікту, так і під час його перебігу та після припинення інтенсивних бойових дій, змінюючи свої форми залежно від стадії конфлікту, характеру вимог сторін і ступеня залучення міжнародних інституцій. У цьому аспекті дипломатичні засоби розглянуто не лише як спосіб досягнення компромісу, а і як юридично значущий інструментарій фіксації позицій сторін, погодження тимчасових режимів, забезпечення гуманітарного доступу та вироблення процедурних рамок подальших переговорів.

Обґрунтовано, що дипломатичні засоби не можуть розглядатися виключно як політичні інструменти, оскільки їх функціонування відбувається в межах основних принципів міжнародного права, насамперед принципів незастосування сили, мирного вирішення міжнародних спорів, суверенної рівності держав і сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Доведено, що дипломатичні засоби мають особливе значення в умовах активного збройного протистояння, коли саме вони забезпечують збереження офіційної комунікації між сторонами, створюють можливості для досягнення припинення вогню, гуманітарних домовленостей, обміну військовополоненими та поступового переходу до політико-правового врегулювання. Зроблено висновок, що дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти становлять важливий елемент сучасного міжнародно-правового механізму підтримання миру і безпеки, поєднуючи політичну гнучкість із правовою обумовленістю та забезпечуючи зв'язок між невідкладним кризовим реагуванням і довгостроковим врегулюванням конфлікту.

Ключові слова: дипломатія, дипломатичні засоби, збройний конфлікт, мирне вирішення міжнародних спорів, міжнародні організації, посередництво, переговори, міжнародна безпека.

Bekhruz Kh. Diplomatic means of responding to armed conflicts in international law.

The article examines diplomatic means of responding to armed conflicts in international law as a component of the mechanism for maintaining international peace and security. Attention to diplomatic means of responding to armed conflicts is increasing amid the growing number and complexity of contemporary conflicts, the transformation of the security environment, and the expanding functional significance of diplomacy in containing escalation, localizing conflict, and creating the preconditions for further settlement. The article determines the place of such means within the system of international legal mechanisms for responding to armed conflicts and clarifies their main forms, functions, and legal limits of application.

The study analyses the relationship between diplomatic means and the peaceful means of settlement of international disputes, elucidates their normative basis, and characterises the role of negotiations, good offices, mediation, consultations, inquiry and conciliation procedures, as well as the activities of international organisations in responding to armed conflicts. Particular attention is paid to the fact that diplomatic response may be exercised both before the onset of the active phase of a conflict, during its course, and after the cessation of intense hostilities, with its forms varying according to the stage of the conflict, the nature of the parties' demands, and the degree of involvement of international institutions. In this respect, diplomatic means are considered not only as a method of achieving compromise, but also as a legally significant instrument for recording the positions of the parties, agreeing temporary arrangements, ensuring humanitarian access, and developing the procedural framework for subsequent negotiations.

It is substantiated that diplomatic means cannot be regarded solely as political instruments, since their functioning takes place within the framework of the fundamental principles of international law, primarily the principles of the non-use of force, the peaceful settlement of international disputes, the sovereign equality of States, and the good-faith fulfilment of international obligations. It is demonstrated that diplomatic means acquire particular significance in conditions of active armed confrontation, as they preserve official communication between the parties, create opportunities for achieving a ceasefire, humanitarian arrangements, the exchange of prisoners of war, and a gradual transition to political and legal settlement. It is concluded that diplomatic means of responding to armed conflicts constitute an important element of the contemporary international legal mechanism for maintaining peace and security, combining political flexibility with legal conditionality and ensuring a link between urgent crisis response and the long-term settlement of conflict.

Key words: diplomacy, diplomatic means, armed conflict, peaceful settlement of international disputes, international organisations, mediation, negotiations, international security.

Постановка проблеми. Право традиційно виступає одним із ключових регуляторів суспільних відносин у межах кожної держави. Водночас в умовах сучасних викликів, пов'язаних із загрозами міжнародному миру і безпеці, а також із перешкодами для належного дипломатичного діалогу й міжнародного співробітництва, особливого значення набуває забезпечення ефективного міжнародного правопорядку. У цьому контексті міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів постає одним із найбільш дієвих правових інструментів, що перебувають у розпорядженні міжнародного співтовариства для забезпечення безпеки, утвердження поваги до людської гідності та мінімізації наслідків збройних конфліктів на засадах гуманності. Для міжнародного права це означає не лише необхідність нормативного обмеження застосування сили та захисту прав людини в умовах війни, а й потребу у збереженні правових механізмів, які унеможливають повне руйнування взаємодії між сторонами конфлікту. До таких механізмів належать дипломатичні засоби реагування.

У міжнародно-правовому вимірі дипломатичні засоби мають особливу цінність, оскільки вони функціонують у складному просторі – там, де політична конфронтація вже набула форми відкритого збройного протистояння або безпосередньо до нього наближається. У сучасній науковій літературі дедалі частіше серед науковців простежується виокремлення нових різновидів дипломатії, зумовлених трансформацією сучасних міжнародних відносин та ускладненням механізмів реагування на збройні конфлікти. За таких умов переговори, добрі послуги, посередництво, консультації, слідчі та погоджувальні процедури постають не просто як технічні механізми врегулювання спору, а як засоби підтримання мінімального правового порядку у кризовій ситуації. Через них міжнародне право постає не лише як система заборон і приписів, а як простір для пошуку рішень, здатних стримувати ескалацію, зменшувати людські втрати та формувати передумови для миру.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що в сучасній науці міжнародного права дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти нерідко розглядаються фрагментарно: або в межах загальної характеристики принципу мирного вирішення міжнародних спорів, або крізь призму діяльності міжнародних організацій, або в контексті міжнародного гуманітарного права. Водночас системне осмислення дипломатичних засобів як самостійного функціонального елемента механізму реагування на збройні конфлікти потребує додаткової уваги.

Метою цього дослідження є визначення місця дипломатичних засобів у системі міжнародно-правових механізмів реагування на збройні конфлікти, розкриття їх нормативної основи,

з'ясування їх функціонального призначення та оцінка їх значення для стримування ескалації, підтримання міжнародного миру і безпеки та досягнення мирного врегулювання.

Стан наукової розробки. Проблематика мирного вирішення міжнародних спорів, міжнародно-правового реагування на конфлікти та функціонування дипломатичних інструментів у кризових умовах посідає помітне місце як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці. Окремі аспекти цієї тематики висвітлювали В.М. Репецький, І.І. Лукашук, Г.П. Ситник, К.В. Громовенко, М.В. Грушко, К.В. Мануїлова, О.О. Белогубова, Я.М. Жукорська, В.В. Щербаков, В.Ю. Маркітантов, А.В. Найчук, Дж.Г. Мерріллс, Ю. Танака, Г. Булл, Х. Тірлвей, Д. Франчіні, Р.Б'юкен та інші. У їхніх працях розкриваються питання принципу мирного вирішення міжнародних спорів, міжнародно-правових форм запобігання конфліктам, ролі міжнародних організацій у врегулюванні криз, а також особливостей застосування окремих мирних засобів.

Вклад основного матеріалу. Міжнародне право, попри всі трансформації сучасного світу, і надалі виходить із фундаментальної ідеї: навіть найгостріші суперечності між державами та іншими суб'єктами міжнародних правовідносин не повинні розв'язуватися шляхом свавільного насильства. Тому принцип мирного вирішення міжнародних спорів набув значення одного з наріжних принципів міжнародного правопорядку. Його зміст полягає не лише в юридичному обов'язку держав утримуватися від застосування сили та не допускати загострення конфліктів.

Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут ООН) у статті 2 закріплює загальний обов'язок держав вирішувати міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість [8]. Водночас у статті 33 Статуту ООН визначено основні мирні засоби: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод та інші засоби за вибором сторін [8]. Норми Статуту ООН дають підстави стверджувати, що міжнародне право не нав'язує єдиної універсальної формули врегулювання, а виходить із необхідності гнучкого, але правомірного вибору інструментів залежно від природи спору та реальної ситуації [8]. Поряд зі Статутом ООН міжнародно-правову основу застосування дипломатичних засобів врегулювання спорів становить Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів, укладена в Гаазі 18 жовтня 1907 року, у якій деталізовано класичні мирні процедури [9].

Передумовою застосування мирних засобів є наявність міжнародного спору між державами, у зв'язку з чим необхідним є з'ясування сутності та змісту поняття «міжнародний спір».

Спори є органічною складовою міжнародних відносин, так само як розбіжності між людьми є природною частиною суспільного життя. Держави, подібно до індивідів, нерідко прагнуть досягти однакової мети в умовах обмеженості ресурсів або відстоюють несумісні інтереси щодо одного й того самого об'єкта. Предмет таких розбіжностей може бути різним: територія, ресурси, політичний вплив, безпекові гарантії чи інші питання, щодо яких позиції сторін не збігаються. При цьому держави обґрунтовують свої претензії національними інтересами та міжнародними нормами. Якщо такі претензії не набувають взаємного характеру, вони не трансформуються у міжнародний спір і залишаються односторонніми вимогами.

Безперечно, у певних випадках конфліктний потенціал може бути знижений шляхом зміни позиції однієї зі сторін, залучення додаткових ресурсів або глибшого переосмислення самої сутності спору, що відкриває можливість для компромісу. Однак було б помилково виходити з того, що такі механізми здатні усунути всі суперечності [11].

Отже, міжнародний спір можна визначити як формально виражену, об'єктивно наявну суперечність між суб'єктами міжнародного права щодо питання факту або права. Міжнародний спір є юридичним фактом, констатація якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів [5, с. 125]. Разом із тим міжнародний спір і збройний конфлікт не є тотожними явищами. Якщо спір відображає стадію правового чи політико-дипломатичного протистояння, то збройний конфлікт засвідчує його ескалацію до рівня застосування збройної сили. Саме тому для подальшого аналізу необхідно звернутися до поняття «збройний конфлікт», яке є основоположним у міжнародному гуманітарному праві, зокрема в Женевських конвенціях 1949 року, Додаткових протоколах 1977 року [2-4], а також у практиці Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [1].

Згідно з положеннями Женевських конвенцій 1949 року, міжнародний збройний конфлікт має місце у випадку, коли одна держава застосовує збройну силу проти іншої держави [4]. Відповідне нормативне закріплення міститься у спільній статті 2 всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949

року. Зазначена норма передбачає застосування їх положень не лише у випадку оголошення війни, а й у будь-якому іншому випадку збройного протистояння між двома чи більше державами, навіть якщо одна зі сторін не визнає стану війни. Крім того, сфера дії Конвенцій охоплює випадки повної або часткової окупації території держави незалежно від наявності чи відсутності збройного опору з боку окупованої сторони.

В умовах збройного конфлікту значення дипломатичних засобів стає особливо відчутним, адже дипломатія в такій ситуації часто залишається чи не єдиним простором, у межах якого ще можливі узгодження, обмеження ескалації та пошук правових і політичних форм припинення насильства.

Розрізняють дипломатичні (погоджувальні) і судові засоби вирішення міжнародних спорів. Критерієм такого поділу є характер юридичних наслідків відповідної процедури та ступінь впливу сторін на остаточне вирішення спору. Значення дипломатичних засобів розкривається в тому, що сторони зберігають за собою прийняття остаточного рішення і беруть участь, більшою чи меншою мірою, у пошуку шляхів врегулювання. До них належать: переговори, добрі послуги, посередництво (медіація), слідчі та погоджувальні комісії, консультації. Натомість при застосуванні судових засобів сторони спору є пов'язаними прийнятим рішенням і мають обмежені можливості впливу на вирішення спору. Судовими засобами є діяльність постійних міжнародних судів і арбітраж [7, с. 15].

Теоретично і практично важливо розуміти, що дипломатичні засоби не тотожні судовим або арбітражним процедурам. Якщо судове вирішення передбачає винесення обов'язкового рішення незалежним органом, то дипломатичні засоби залишають остаточне рішення за сторонами. У цьому полягає їх перевага і водночас складність. Вони менш формалізовані, значно більше залежать від політичної волі сторін, рівня довіри між ними, часових чинників та психології комунікації. Саме ця гнучкість робить їх особливо придатними для реагування на збройні конфлікти, коли сторони ще не готові до юридично остаточного вирішення, але вже потребують хоча б мінімального формату взаємодії.

Найпоширенішим дипломатичним засобом прийнято вважати переговори. Їх значення в міжнародному праві важко переоцінити, оскільки вони традиційно виступають первинною формою контакту між сторонами спору. У контексті збройних конфліктів переговори можуть стосуватися як глобальних питань припинення бойових дій та політичного врегулювання, так і більш вузьких, але не менш важливих питань – гуманітарних коридорів, режиму припинення вогню, евакуації цивільного населення, обміну військовополоненими, допуску гуманітарних місій. Їх перевага полягає в безпосередності, можливості контролювати предмет обговорення та адаптувати процедуру до конкретних умов конфлікту.

Переговори, однак, не завжди можливі без участі третьої сторони. Саме тому важливе місце в системі дипломатичних засобів займають добрі послуги. Їх сутність полягає в тому, що третя сторона сприяє встановленню або відновленню контакту між учасниками конфлікту, не втручаючись безпосередньо у зміст майбутніх домовленостей. У міжнародно-правовій площині добрі послуги виконують делікатну, але принципово важливу функцію: вони відкривають можливість для діалогу там, де прямий політичний контакт уже перервано або став неможливим через глибину конфлікту [10].

Більш активною формою участі третьої сторони є посередництво, або медіація. На відміну від добрих послуг, посередник не лише допомагає сторонам зустрітися, а й бере участь у пошуку компромісу, формулюванні можливих рішень, погодженні процедурних рамок та іноді навіть у підготовці або узгодженні тексту домовленостей. Водночас посередництво зберігає головну ознаку дипломатичних засобів: жодне рішення не набуває сили без згоди самих сторін. Саме тому посередництво особливо ефективно в ситуаціях, коли сторони ще не готові до поступок напругу, але допускають компроміс за наявності авторитетного чи нейтрального посередника.

Важливе місце посідають також слідчі та погоджувальні комісії. Їх роль особливо зростає тоді, коли сторони конфлікту не можуть погодитися навіть щодо фактичних обставин подій. У такому разі встановлення фактів саме по собі набуває стабілізуючого значення, оскільки переводить дискусію з площини взаємних звинувачень у площину верифікованих даних. Якщо ж ідеться про погоджувальні комісії, то їх цінність полягає в поєднанні двох функцій – з'ясування фактичної основи спору та підготовки пропозицій щодо його розв'язання. У конфліктних ситуаціях це

має особливе значення, адже будь-яке стале врегулювання потребує не лише політичної волі, а й спільного уявлення сторін про сам предмет спору.

Певною мірою недооціненим, але вкрай важливим дипломатичним засобом залишаються консультації. Вони дозволяють підтримувати робочий, хоч і обмежений, контакт між сторонами або між сторонами та міжнародними організаціями. Консультації не завжди мають на меті негайне досягнення остаточної угоди; нерідко їхнє головне призначення полягає в уточненні позицій, запобіганні неправильному тлумаченню дій один одного, підготовці більш формалізованих переговорів або виробленні технічних рішень у межах уже існуючих домовленостей. У ситуації збройного конфлікту така функція має виняткову практичну цінність.

Окремо слід наголосити на ролі міжнародних організацій. Їх участь у реагуванні на збройні конфлікти не означає появи принципово нового мирного засобу, відмінного від уже відомих міжнародному праву. Радше йдеться про інституційне оформлення переговорів, консультацій, добрих послуг чи посередництва. Міжнародні організації нерідко надають цим процесам необхідний рівень легітимності, безперервності та процедурної стабільності. У сучасних умовах це особливо важливо, оскільки конфлікти дедалі рідше мають локальний характер і дедалі частіше вимагають багаторівневої дипломатичної взаємодії.

Отже, дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти слід розглядати як невід'ємну частину сучасного міжнародного права. Їх значення полягає не лише в тому, що вони формально закріплені у міжнародно-правових актах, а насамперед у тому, що завдяки їм міжнародне право зберігає практичну дієвість у найбільш кризових ситуаціях.

Висновки. Дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти становлять один із ключових елементів сучасного міжнародно-правового механізму підтримання миру і безпеки. Їх значення полягає в тому, що вони забезпечують дієвість міжнародного права не лише в умовах стабільності, а й у ситуаціях найбільшої політичної та безпекової напруги. Через переговори, добрі послуги, посередництво, консультації, слідчі та погоджувальні процедури міжнародне співтовариство прагне не допустити остаточного розриву правового зв'язку між сторонами конфлікту.

Специфіка дипломатичних засобів полягає у поєднанні правової основи та політичної гнучкості. Вони не гарантують автоматичного врегулювання, але створюють умови, без яких таке врегулювання часто є неможливим у принципі. У цьому виявляється їх справжня цінність: вони забезпечують простір для комунікації, переведення конфронтації у процедурну площину, поступового відновлення довіри та напрацювання тих рішень, які згодом можуть набути більш стійкої юридичної форми.

Тому в доктрині сучасного міжнародного права дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти слід сприймати не як допоміжний або другорядний інструментарій, а як одну з ключових правових форм цивілізованого реагування на насильство. Вони не скасовують трагізму війни, але дозволяють праву залишатися присутнім навіть там, де домінує силовий чинник. І в цьому, без перебільшення, полягає їхня найбільша міжнародно-правова і гуманістична цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гринчак А.А. Злочини проти людяності: практика Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії. Альманах міжнародного права. 2017. Вип. 17. С. 39–50. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15086/1/Grinchak_39-50.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 01.04.2026).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 01.04.2026).
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 01.04.2026).
5. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.
6. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів: навч.-метод. посіб. / К.В. Громо-венко, М.В. Грушко, К.В. Мануїлова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.

7. Попович Т., Топольницька М., Вашкович В. Критерії визначення збройного конфлікту у міжнародно-правових актах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 177–180. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.8>.
8. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 (редакція від 16.09.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 01.04.2026).
9. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes on 18 October 1907. URL: [https://docs.pca-cpa.org_\(date of access: 01.04.2026\)](https://docs.pca-cpa.org_(date of access: 01.04.2026)).
10. Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States. New York: United Nations, 1992. URL: <https://legal.un.org/cod/books/handbookonpsd.pdf> (date of access: 01.04.2026).
11. Merrills J.G. International Dispute Settlement. Cambridge University Press, June 2012. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO97811391654881>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Бехруз Х., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0